

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

БЕОГРАД
2020

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR VIII

VOLUME 8

Accepted on December 24th 2018, at the 10th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2020

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VIII

БРОЈ 8

Примљено на X скупку Одељења језика и књижевности
од 24. децембра 2019. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2020

© Српска академија наука и уметности, 2020

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртом броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године. У осмом броју су текстови са Трибине из 2019. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
5. II 2019 – 24. XII 2019.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручне сараднице
Биљана Јоцић
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Дело Иве Андрића : зборник радова / уредник Миро Вуксановић . . .</i>	11
<i>Етно-села и сеоске амбијенталне целине у Републици Србији и Републици Српској : зборник радова са научној скупи одржаној 11. априла 2017. године / уредник Драган Шкорић . . .</i>	29
<i>Водоснабдевање становника брдско-иланинских предела / уредник Драган Шкорић</i>	29
<i>Изабрана дела Мирона Флашара (у три тома) / приредили Александар Лома, Војислав Јелић, Ненад Ристић</i>	45
<i>Стојан Новаковић : поводом сто седмдесет и пет година од рођења : научни скупи са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године / уредници Михаило Војводић, Александар Косић</i>	59
<i>Топонимија Жупе тивске / Мара Тијанић-Вујовић ; главни уредник Александар Лома</i>	75
<i>Ономастолошки прилози 24 / главни уредник Александар Лома . .</i>	75
<i>Ка бољој демографској будућности Србије / уредници Владимир С. Косић, Славица Ђукић Дејановић, Мирјана Рашевић</i>	89
<i>Превенција у функцији заштите здравља у Републици Србији / уредник Љубиша Ракић</i>	103
<i>Маја шексиа / Слободан Грубачић</i>	107

<i>100 мојих њорѡреѡа / Маѡија Бећковић.</i>	119
<i>Дан Библиоѡеке САНУ ѡсвећен Свѡѡом Сави ѡводом осам векова самосѡјалности Срѡске ѡравославне цркве</i>	151
<i>Економска криза : ѡрекло и исходи / уредник Часлав Оѡић</i>	171
<i>Scala paradisi : академику Димѡѡрију Боѡдановићу у сѡомен : 1986–2016 / уредници Анаѡолиј Аркадијевић Турилов, Таѡѡјана Субоѡѡин-Голубовић, Ирена Шѡадијер, Наѡѡаша Драѡин, Дуѡица Грбић и Каѡѡарина Мано-Зиси</i>	185
<i>Језик као заѡис кулѡуре у еѡнолошкој и линѡвистѡичкој анализи на релацији Србија – Македонија. Том 1 = Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија – Македонија. Том 1 / ѡлавни уредници Предраѡ Пѡѡер, Марјан Марковић ; уредници ѡрвоѡ ѡома Сѡѡанислав Сѡѡанковић, Веселинка Лаброска</i>	201
<i>Обновљиво кориѡћење ѡриродних ресурса у сеоским ѡдручјима Србије : зборник радова / уредник Драѡан Шкорѡић</i>	221
<i>Очување, заѡѡѡѡѡа и ѡерсѡекѡиве ромскоѡ језика у Србији : зборник радова са научноѡ скуѡа одржаноѡ 20–21. окѡобра 2016. / уредници Тибор Варади, Биљана Сикимѡић</i>	233
<i>Роми Србије у XXI веку / уредник Тибор Варади</i>	233
<i>Права националних мањина у усѡавноѡравном сисѡѡему Рѡѡублике Србије : зборник радова са Окруѡлоѡ сѡола одржаноѡ 27. новембра 2017. / уредник Тибор Варади.</i>	233
<i>Понешѡѡо о Ђоѡићу / Свѡѡозар Кољевић ; ѡрѡредѡо Боѡдан Ракић.</i>	247
<i>Дело Милоша Црњанскоѡ : (радови са округлоѡ сѡола, 12. IX 2018) / уредник Миро Вуксановић</i>	247
<i>Срѡска књижевности данас : (зборник радова са округлих сѡолова 2014–2017) / уредник Миро Вуксановић</i>	247
<i>Грађа о срѡскохрваѡѡским односима и Србима у Хрваѡској : (1848–1914) / Василије Ђ. Кресѡѡић ; уредник Михаѡло Војводић</i>	273

<i>Караџић : листи за српски народни животи, обичаје и предање / издавач и уредник Тихомир Р. Борђевић (1899–1903). – Фотиографско изд. / приређивачи Александар Никезић, Данијела Појовић Николић</i>	289
<i>Академик Михаило Гавриловић : историјар, архивист и дипломата / [аутор изложбе и приређивач каталога Миљана Борђевић]</i>	289
<i>XXXI међународна конференција о микроелектроници : зборник радова : Ниш, Србија 16–18. септембар 2019. / уредник Нинослав Стојадиновић</i>	289
<i>Михаило Пејровић Алас : животи, дело, време : поводом 150 година од рођења / уредници Стеван Пилиповић, Градимир В. Миловановић, Жарко Мијајловић</i>	307
<i>Mihailo Petrović Alas : life, work, times : on the occasion of the 150th anniversary of his birth / editors Stevan Pilipović, Gradimir V. Milovanović, Žarko Mijajlović ; English translation Tatjana Čosović ... [et al.]</i>	307
<i>Михаило Пејровић Алас : научни скупи са међународним учешћем одржан у САНУ 2–3. октобра 2018. : поводом сто педесет година од рођења / [уредници Градимир Миловановић, Стеван Пилиповић, Жарко Мијајловић]</i>	307
<i>Академске беседе. Књ. 2 / уредник Миро Вуксановић</i>	323
<i>Присутна предавања дописних чланова. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић</i>	323
<i>Библиографије чланова САНУ. Књ. 1 / уредник Миро Вуксановић.</i>	323
<i>Књига о ирину / Зоран В. Појовић, Оливера Појовић</i>	335
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	351

Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској : (1848–1914) / Василије Ђ. Крестић ; уредник Михаило Војводић. – Београд : САНУ : Архив Србије, 2019

Говорили: академик Василије Ђ. Крестић
дописни члан САНУ Славенко Терзић
др Софија Божић

У Београду, уторак, 29. октобар 2019. у 13 часова

ПИТАЈТЕ АКАДЕМИКА КРЕСТИЋА

Поштовани Председниче, часници, чланови и гости САНУ, част ми је да отворим 157. нашу Трибину, да вам захвалим на присуству и да вас замолим да као реч на почетку кажем мали извештај о једном разговору.

Летос, када је објављено да ће у Дубаји из Загреба Хрвати послати изложбу о својим највећим успесима и Николу Теслу приказати као хрватског научника, као што су то учинили и на свечаности поводом уласка у Европску Унију, као што чине у другим приликама, позвали су ме новинари да кажем свој коментар. Рекао сам шта мислим, али сам их упутио, тада и увек тако кад је говор о сродним темама, да питају академика Василија Крестића, јер нико од наших историчара није дао толико пажње, времена и доследности у разматрању односа Срба и Хрвата, нико од Срба о том питању није објавио више радова и изучавањем достигао толико резултата. То сведочи и књига коју данас приказујемо, јер је она једна у низу – као наставак ранијих издања и као најаву томова који долазе. О томе ће говорити акаде-

мик Василије Крестић, дописни члан САНУ Славенко Терзић и др Софија Божић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

Василије Ђ. Крестић

ГРАЂА КОЈА РАЗОБЛИЧАВА ЗЛЕ НАМЕРЕ

Пре више од три деценије, у издању Београдског графичког завода, објавио сам два тома докумената о Србима у Хрватској и Славонији од револуције 1848. до Првог светског рата 1914. године. Као наставак тих књига, и као њихову допуну, после дуготрајног накнадног истраживања историје Срба у Хрватској и српско-хрватских односа, сада сам објавио трећи том. У овом тому није реч само о прошлости Срба у Хрватској и Славонији, у истом временском периоду као и у претходним двама књигама, већ и о међусобним односима Хрвата са Србима из Кнежевине и Краљевине Србије, Јужне Угарске, Далмације, Босне и Херцеговине, а донекле и Црне Горе. На непуних 2000 страница три објављена тома имају 1.456 докумената.

Грађа коју сам објавио по садржини веома је разноврсна. Она садржи податке о политичким, националним, верским, државноправним, територијалним, економским, геополитичким, језичким, књижевним, научним и културним питањима и односима између Срба и Хрвата. Поред службених државних списа и саборских говора појединих посланика Хрватског и Далматинског сабора, књига садржи документа која припадају политичким странкама, разноликим установама, друштвима и удружењима, преписку многих знаних али и мање познатих личности, исписе из мемоарских дела и различитих периодичних публикација и литературе, као и бројне текстове из оновремене хрватске и српске штампе.

Посао приређивања великог броја најзначајнијих докумената о Србима у Хрватској, Славонији и Далмацији и српско-хрватским односима, којег сам се прихватио, по својој природи је такав да се не може лако, брзо и свеобухватно привести крају. Грађа коју сам о тим питањима објавио и коју сам сада приредио за штампу веома је обимна и распршена је на све стране, по многим архивима и разноврсним штампаним публикацијама. Због тога и сматрам да посао у вези с приређивањем грађе која се односи на ове проблеме није приведен крају.

То је, по мом чврстом уверењу, значајан искорак у правцу којим треба наставити, и временски га проширити на период после 1914. године, све до наших дана. Никакве сумње нема да се сабрана грађа може допуњавати, али, чврсто сам уверен, да се закључци о српско-хрватским односима и Србима у Хрватској, донети на основу постојеће документације, битније неће моћи мењати.

При избору докумената који су добили место у овој књизи, намерно сам изоставио њихово преузимање из неколико познатих издања, као што су: *Korespondencija Rački – Strossmayer* Ферда Шишића, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva* Виктора Новака и *Политичка акција Србије у јужнословенским њокрајинама Хабсбуршке монархије* Војислава Вучковића. Сматрао сам и сматрам да би преузимање документа из тих књига, које су незаобилазне за сваког истраживача, било сувишно, непотребно и оптерећујуће.

Осећам потребу да кажем да сам ову трећу књигу грађе предао јавности после читавог низа својих објављених монографија, студија, чланака и расправа о историји Срба у Хрватској и српско-хрватских односа. Учинио сам то с намером да будућим истраживачима, разним корисницима и заинтересованим читаоцима мојих историјских текстова пружим могућност да провере тачност, научну коректност и објективност мојих тумачења, и да пружим прилику критичарима мога рада да га, евентуално, документовано критикују и, ако је могуће, оспоре. Грађу сам објавио и зато да њеним корисницима пружим могућност да се сами, без мог или било чијег другог тумачења прошлости, упознају с чињеницама и да сами дођу до закључка о особеностима српско-хрватских односа, о томе ко сноси кривицу за настале неспоразуме и сукобе, какве су природе ти неспоразуми били и из којих разлога се њихов коначни исход претворио у трагедију.

У сваком случају темељи неспоразума између Хрвата и Срба, како сведочи објављена грађа, постављени су током друге половине деветнаестог и почетком двадесетог века. Касније, до наших дана, узроци неспоразума само су проширивани, продубљивани и заоштравани. Сагледавајући те односе из данашње перспективе, судећи о њима по политичким приликама у савременој Хрватској и на основу путева којим се креће хрватска историографија, која је сва у служби политике, сви су изгледи да они ни у скорој будућности неће бити много бољи.

После мог објављивања више монографија, студија, чланака и прилога о Србима у Хрватској и српско-хрватским односима, после више полемика које сам имао с неколицином хрватских историчара, дошао сам до закључка да се они оглушују о научно проверене чињенице и закључке до којих сам дошао на темељу проверених прво-

разредних извора. Хрватски историчари нису у стању да оспоре моје доказе али су се, у знатном броју, забункерисали у ставу да по сваку цену бране национално-политичке и државне интересе Хрватске, да на тај начин исказују свој патриотизам, не водећи рачуна о научном моралу и научном методу струке којој су се посветили. Тако је недавно, један од њих, који не заслужује да му поменем име, у проуасташком *Hrvatskom tjedniku*, од 12. септембра ове године, написао да професор Крестић својим писањем наступа као „политичар, идеолог и обнови-тељ идеологије о *ујроженом Србину*“, да све то чиним тако што „пабирчим“ податке „по српским новинама 19. стољећа“.

Зато што не желим с хрватским повјесничарима да водим било какве даље расправе, одлучио сам да објавим ова три тома докумената, да њима покажем и докажем да су наводне тврдње о мом „пабирчењу по српским новинама“ злонамерне и нечасне измишљотине. Обиљем разноврсних докумената, хрватског и српског порекла, који не потичу из српских новина, сви корисници објављене грађе моћи ће да се увере да Крестић није „обновитељ идеологије о *ујроженом Србину*“, да он не измишља да је српски народ „на сваком кораку потиснут, про-гоњен, извргнут хрватизацији, обесправљен, чак и до геноцида [...] апсолутно угрожен“, већ да су то чињенице које се не могу порицати јер о њима постоје небројени докази.

То што хрватски повјесничари игноришу изворне податке који им не иду у прилог, што су склони улепшавању и фалсификовању прошлости није ништа ново. Њихова историографија, на њихову жалост, није имала једног Илариона Руварца. Стога је она остала на нивоу прошлих времена. Сва је подређена дневно-политичким потребама. Она је најмање научно-критичка а у преовлађујућој мери је одбрамбе-ног политичког карактера.

Убеђен сам да ће три књиге објављене грађе помоћи и неколицини другосрбијанских публициста и јавних делатника, као и неким припадницима невладиних организација из Србије, који су се, иако апсолутно нестручни, усуђивали да ме критикују и оптужују да сам својим писањем о Хрватима и хрватско-српским односима сипао уље на ватру, да сам распаљивао мржњу и доприносио несрећним догађајима при распаду Југославије, да схвате да су тешко оманули, да су њихове критике неумесне и неосноване. Ако знају да читају документе, ако буду у стању да их разумеју и растумаче, ако нису из неких њима познатих разлога спремни на фалсификате, увидеће да ништа нисам измишљао и кривотворио, да је све што сам и како сам писао засновано на доказима, да су чињенице које сам саопштавао неумољиве.

Кроз хронолошки поређану објављену грађу, којом дефилију многе личности српске и хрватске историје, читаоци ће моћи до појединости да се упознају с њиховим национално-политичким ставовима, да схвате које од њих су биле позитивне а које негативне, које су се залагале за слогу, сарадњу и јединство, а које су и због чега изазивале сукобе, раздоре и мржњу.

Документа сам опремио кратким регестима и најнужнијим напоменама. Трудио сам се да отклоним све постојеће нејасноће и недоречености, да их, ако је то потребно, садржајно повежем и у напоменама допуним неопходним подацима и објашњењима. Код непотпуних имена појединих личности сам, ради препознавања, додавао најнужније податке. Разрешени су сви цитати на латинском језику, стране речи и мање познати изрази. Објављени текстови преписани су дословно и презентовани под наводницима, без икаквих измена и допуна. На више места из докумената су изостављани делови који тематски не одговарају наслову књиге. Та места означена су уобичајеном графиком.

Пријатна ми је обавеза да нагласим да су две претходне књиге, као и ова грађа о којој је данас реч, настале као резултат рада на индивидуалном пројекту који је финансирао Фонд за научни рад Српске академије наука и уметности. Захвалан сам Академији и Архиву Србије који су објавили књигу. Задовољство ми је да похвалим Издавачку службу САНУ, која је око припрема за објављивање моје књиге показала високи професионализам. Велик труд да књига буде без грешака и могућих пропуста уложила је моја ћерка Јелка Јовановић, која је обавила и лектуру и коректуру рукописа. Огрешио бих се кад не бих и овом приликом поменуо да су ми у припремању књиге, сваки на свој начин, помогли моји пријатељи и сарадници: Коста Кнежевић, библиотекар библиотеке Катедре за класичне студије Филозофског факултета у Београду, Миле Станић, Мирослав Јовановић и Драгана Читлучанин, колеге архивисти Архива САНУ у Београду.

Славенко Терзић

РЕЧ О КРЕСТИЋЕВОЈ КЊИЗИ

Као студенти историје на Филозофском факултету у Београду са великом пажњом смо пратили сјајна предавања професора Крестића о српскохрватским односима и историји Срба у Хрватској. После великог броја књига, студија и расправа, као и два тома грађе о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914. објављена 1995. године, појављује

се сада и трећи том драгоцене грађе о српскохрватским односима и Србима у Хрватској од револуционарне 1848. године до почетка Првог светског рата. Након вишедеценијских истраживања професор Крестић је дошао до чврстог научног уверења да су „темељи неспоразума између Хрвата и Срба“, како сведочи и објављена грађа, постављени „током друге половине 19. и почетком 20. века“. У каснијим периодима све до нашег времена, истиче Крестић, ови узроци су само „проширени, продубљивани и заоштравани“.¹

Мноштво извора различитог порекла (укупно 615) уверљиво илуструје суштину пре свега политичких односа али и културних веза између Срба и Хрвата у Хрватској, Славонији и Далмацији, као и веза Хрвата и Срба из ових покрајина и из Јужне Угарске са водећим личностима Кнежевине односно Краљевине Србије. Велика је галерија личности са једне и друге стране: са српске стране то су између осталих Блазнавац, Матија Бан, Илија Гарашанин, Ђуро Даничић, Јован Суботић, патријарх Рајачић, Светозар Милетић, кнез Михаило, Јован Ристић, Стојан Новаковић, Михајло Полит-Десанчић, митрополит Михаило, Стефан Митров Љубиша, Лазар Томановић, Јаков Игњатовић, Иларион Руварац, Нићифор Дучић и многи други, а са хрватске доминирају несумњиво личности бискупа Штросмајера и бана Јелачића, Фрање Рачког и Ватрослава Јагића, Људевита Гаја, Богослава Шулека, Ивана Кукуљевића, Антона Брлића, Еугена Кватерника, Миховила Павлиновића, Вјекослава Клаића, Франа Супила, Антуна и Стјепана Радића и низа других.

У мноштву мањих и већих истраживачких проблема о којима сведочи ова књига могуће је издвојити неколико најважнијих. На првом месту то је упорно инсистирање хрватских политичара на хрватском државном и историјском праву и хрватском политичком народу, што је само по себи подразумевало негирање српске политичке и националне индивидуалности и посебности. Већа група извора тиче се јужнословенске идеје односно питања услова за југословенско уједињење, у оквиру кога се затим отварају два питања: да ли ће Београд или Загреб бити Пијемонт обједињавања јужнословенских народа – и да ли су Срби и Хрвати два потпуно одвојена народа или су, како су сматрали неки ондашњи Срби и Хрвати, један народ са својим посебностима. Следе затим извори који осветљавају питање које се континуирано провлачи у хрватској политичкој мисли, а то су великохрватске претензије на Срем, Босну и Херцеговину и Боку. Део објављене грађе тиче се пи-

¹ Василије Ђ. Крестић, *Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској (1848–1914)*, Српска академија наука и уметности – Архив Србије, Београд 2019, 6.

тања регулисања положаја римокатоличке цркве у Краљевини Србији. Наравно књига доноси и доста извора о преписци српских и хрватских политичких личности и научника у којима посебно место заузима жива преписка између Стојана Новаковића и Ватрослава Јагића.

И ово значајно дело показује колико су односи Срба и Хрвата као и сам положај Срба опредељени ширим политичким приликама у Средњој и Југоисточној Европи. Док хрватски политичари и национални идеолози средином 19. века и нешто касније покрећу питања словенског јединства – на крилима аустроугарског продора на Балкан – од краја 60-их година 19. века јачају њихове великодржавне амбиције и прозелитске намере. Извори у овој књизи нарочито уверљиво осветљавају личност бискупа Штросмајера и његова гледишта о југословенству, историјској улози Хрвата и будућности српскохрватских односа. Примера ради у промеморији грофу Рехбергу од 21. децембра 1860. године Штросмајер посебно наглашава улогу Хрвата у европској цивилизацији, истичући да су Хрвати „чинили неизмерне услуге хришћанској цивилизацији и целокупној Европи, борећи се против Авара, Татара, против Турака“ али без одговарајуће награде за то од стране Европе. Подвлачи такође је идеја да Војводина буде самостална корпорација „незрела и неизводљива“. Стога сматра да или ће се Војводина одлучити за тешњу везу са Хрватском и „онда се за стратегијски положај Хрватске не треба плашити“ или ће се ближе повезати са Мађарском, што угрожава хрватске интересе. Између осталог пише: „Онда ми ни у ком случају не можемо дозволити да нам се одузе Срем са Петроварадинском региментом и са Петроварадинском тврђавом [...] То је животно питање за Хрватску, да Петроварадинска тврђава, која с једне стране влада Бачком и Банатом, али с друге стране чини кључну тачку за Славонију и Хрватску, остане у хрватским рукама. Петроварадинска тврђава са Петроварадинском региментом спада у битну допуну стратешког положаја Хрватске“.²

Две године касније, 20. новембра 1862, у писму М. Ожеговићу Штросмајер истиче да би Хрватска и Хрвати могли да одиграју значајну улогу у корист Аустрије приликом решавања југословенског и Источног питања.³ Штросмајер у различитим приликама износи различите ставове – каткад је за уједињење Јужних Словена (1866. је за југословенску државу и спреман је да буде министар у Влади кнеза Михаила), али с друге стране не пропушта прилику да доследно и у неким моментима радикално заступа доминацију хрватских интереса у јужнословенском питању. Орган Штросмајерове Народне странке

² Исто, 135–147.

³ Исто, 164–165.

Позор упозорава Србе 1866. године да не могу бити Срби већ јединствен део хрватског народа. Ако Срби буду инсистирали на својој националној и политичкој посебности, Хрвати ће их „из запада гонити идејом народног јединства проти њиховој исти вољи, рушити ћемо моћју свеобће цивилизације све запреке, које буду постављали јединству народа, кога је Бог једним створио. Кад настане државна потреба, променити ћемо и име, државни битак, замиенити другу политику, све у духу западне цивилизације; али до тада бити ћемо један народ [...]“.⁴ Франо Супило тврди 1895. да у Хрватској, Славонији и Далмацији нема Срба и да они који се тако називају „нијесу Срби него православни Хрвати“ (истина 11 година касније тврди да је слога између Срба и Хрвата *condicio sine qua non* за успех народне политике у Хрватској).⁵

Међу Хрватима је доминирала мисао да њима а не Србима треба да припадне водећа улога приликом стварања јужнословенске државе. Нешто слично у време Првог светског рата, а и касније, тврдиће британски и неки други западни експерти. Ректорат загребачког Свеучилишта истиче 1876. да су Хрвати „најискренији заступници западне наображености на југу Аустро-Угарске монархије“.⁶ Међу Хрватима није било битније разлике у погледу става да Босна и Херцеговина треба да припадне Хрватској. У писму Гледстону почетком 1878. године Штросмајер истиче да Србима припада цела Стара Србија али да им не треба дати управу у Босни и Херцеговини, док исте године Вјекослав Клаић тврди да су становници Босне и Херцеговине сами Хрвати и да сви говоре хрватски.⁷ Стјепан Радић у листу *Дом* од 13. новембра 1908. године пише да су Босна и Херцеговина хрватске земље, а да су се Срби населили у Босну као и у Хрватску: „Они су у Босни наша народна неприлика као и у Хрватској“.⁸

Занимљиво је да се већ крајем 1861. године јавља идеја о хрватској православној цркви. Наиме Еуген Кватерник бележи да је био код Јосипа барона Шокчевића и каже: „Натукнух му потребу патриархата хрватске православне цркве“.⁹ Лист *Позор* 1867. године проглашава Србе у Хрватској православним Хрватима.¹⁰

Са српске стране Јован Суботић тврди 1861. да су католици Хрватске, Славоније, Далмације и Војне Крајине Срби који су промени-

⁴ Исто, 194–195.

⁵ Исто, 470, 507–508.

⁶ Исто, 273.

⁷ Исто, 282, 298.

⁸ Исто, 514.

⁹ Исто, 162.

¹⁰ Исто, 201–202.

ли веру али да су без обзира на веру Срби и Хрвати један политички народ.¹¹ Десетак година касније Михаило Полит Десанчић пише да су Срби и Хрвати један народ и да су разлике међу њима превазиђене. Српски политичари и национални радници попут Јакова Игњатовића, Светозара Милетића и других критикују великохрватске амбиције и нарочито тежњу да се домогну Босне и Херцеговине. Међу Србима у Хрватској, Славонији и Далмацији јачао је отпор агресивној хрватској политици. Стефан Митров Љубиша у свом говору у Далматинском Сабору 30. јануара 1877. године истиче да ће његови млади наследници у Сабору знати бранити „законита права своје народности и своје вјере“, и додаје: „Ја знам да ви мене не трпите, јер сам Срб народношћу, а православни вјером /.../ Заушница морална коју ви мислите мени облијепити ранити ће племенито народно чувство моје браће Бокеза, који нијесу навикли примати заушнице; а ја којему је српско знамење упечаћено на челу, бранити ћу погажено право и слободу, док ми под грлом куца.“¹² Срби из Книна у изјави упућеној Ловри Монтију августа 1879. године устају у одбрану српског имена, језика и националне посебности.

Лазар Томановић у писму Илариону Руварцу почетком маја 1889. пише да је отпор хрватској пропаганди на Приморју у рукама католичког дела нашег народа: „И ми смо успјехом нашим задовољни јер не само да смо у Дубровнику спласли мисо српску него смо је раширили међу католицима по свему приморју; што више, ми смо предали заставу српску на приморју у руке католичке, и данас имамо занешенијех Срба и енергичнијех међу католицима него међу православнијема“.¹³ Милан Решетар у писму Ватрославу Јагићу крајем 1892. године пише: „Један смо народ под два имена – па нека свако придржи име што је у кући својој слушао [...] али што се специјално мене тиче ја остајем при српском имену, јер како што ви кажете, Дубровчани су својим јавнијем и приватнијем животом увјек били ближи ‘Србима’ него ли ‘Хрватима’.“¹⁴

О чврстој убеђености бискупа Штросмајера о потреби јачања католичког фактора на Балкану сведочи и његов став из марта 1878. године којом приликом се истиче да треба ићи на то да бугарски кнез треба да буде католик и да се „бугарска и източна црква неустроји по руску, то јест, да добије своју главу у патријарки“, а што се тиче јачања католичке цркве у Бугарској треба ићи да се „устроји и дотира катх.

¹¹ Исто, 154–159.

¹² Исто, 275.

¹³ Исто, 424–425.

¹⁴ Исто, 451.

епископат са сјемеништем јер само домаће свештенство може и умије диеловати на народ¹⁵. Неколико година касније, у писму Серафину Ванутелију, Штросмајер истиче да су Хрвати међу Јужним Словенима највернији владајућој династији и да их треба подупирати јер су они предодређени да буду квасац који ће прожети Јужне Словене и привести их јединству свете католичке цркве.¹⁶

Зборник грађе који је припремио професор Крестић доноси велики број писама познатог филолога Ватрослава Јагића, пре свега Стојану Новаковићу али и Љуби Стојановићу и другима. Јагић доследно критикује хрватски екстремизам према Србима, и нарочито радикални екстремизам хрватске омладине, залажући се у свакој прилици за јужнословенско политичко и културно јединство. Поред осталог критикује Новаковићеву оставку на чланство у Југославенској академији 1902. године у знак протеста због антисрпских демонстрација. У одговору Јагићу из Петрограда где је у то време био посланик у царској Русији, Новаковић образлаже свој поступак: „Цео свет, па и Хрвати и Бугари, хоће од Србије, претенциозног назвања Краљевине, која је само део српства (по ономе *pars pro toto*) да начине гроб а не огњиште српства. Мени се чинило да је, у интересу општем, нама Србима, заставницима народносне борбе, дужност да бранимо и своје племе и своју земљу и прави смисао њихов у историји [...] Томе сам ја хтео да додам своју демонстрацију, којом сам хтео да покажем Србијанцима: да треба чим се год може бранити племе своје свуда – а осталима: да за њих Србија није равнодушна кад су у невољи.“¹⁷

Пред нама је несумњиво драгоцено дело професора Василија Крестића које својом садржином и овом приликом свестрано осветљава суштину српскохрватских односа, не само у времену на које се извори односе него и процеса и догађаја који ће уследити током целог 20. века.

Софија Божић

О КЊИЗИ ВАСИЛИЈА Ћ. КРЕСТИЋА

Прошле су тек две године откако смо се налазили на овом истом месту, и тада представљајући једну од бројних књига академика Василија Крестића. Као један од оних ретких људи који успевају да, чини

¹⁵ Исто, 284.

¹⁶ Исто, 358.

¹⁷ Исто, 490–491.

се, сваки свој тренутак употребе како то могу само аутентични ствараоци, у потпуности предани свом позиву и својој струци, професор Крестић је за претходне две године успео да буде на различите начине активан и присутан у научном животу и да чак објави још неколико књига. Међу њима је и књига о којој ћемо данас говорити: *Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској (1848–1914)*.

Професор Крестић познат је, пре свега, као експерт за историју Срба у Хрватској и српско-хрватских односа, мада се његова научна интересовања не исцрпљују само у тој области. Она обухватају и историју Срба у Угарској, професоровог завичајног простора за који је он дубоко и нераскидиво везан, али и историју српског народа уопште, с обзиром на његово духовно јединство које је опстајало – на шта је професор много пута указивао – упркос границама које су раздвајале поједине делове тог народа. Ипак, по савету свог ментора, сада већ легендарног академика Васе Чубриловића, професор Крестић окренуо се већ на почетку каријере првенствено историји Хрвата и њиховог односа према Србима, понирући дубоко у ту сложену и осетљиву проблематику.

Као присталица традиционалног историјског метода који подразумева прикупљање чињеница ради уобличавања слике прошлости – а чињенице пружају историјски извори – он је током целе своје богате и успешне научне каријере остао привржен архивском раду. Управо та широка емпиријска подлога гарант је високог квалитета продукције професора Крестића и уз ослонац на њу тешка, деликатна, компликована и слојевита проблематика српско-хрватских односа, која увек узнемирава и буди страсти, може свакоме постати сасвим јасна и разумљива. После деценија мукотрпног и посвећеног архивског рада настала је и књига која је пред нама, књига грађе о српскохрватским односима и Србима у Хрватској. Треба, међутим, нагласити да то јесте нова, али не и прва књига докумената о овој теми. Још пре двадесет пет година професор је објавио двотомну *Грађу о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914* са око 850 докумената. Настављајући даље неуморно да пребира по свежњевима старих аката, он је прикупио нове изворе и један део тог корпуса, тачно 615 докумената, укључен је у трећу, такође обимну књигу грађе. Већ само то да се ради о трећем тому књиге која има исти предмет указује на важност теме и њену неисцрпност. При томе, ово дело је неодвојиво не само од претходна два тома грађе већ, заједно са њима, и од професорове капиталне синтезе *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, објављене сада већ давне 1990. Ове књиге чине једну комплементарну целину и могу се читати паралелно. Извори на основу којих је професор писао своју *Историју*, као и

многи други, сада су доступни сваком читаоцу, сви сада могу имати непосредан увид у њих и могу их несметано читати.

Документа која су публикована у *Грађи о српскохрватским односима и Србима у Хрватској (1848–1914)* заиста су једна драгоцену допуна *Историји* јер показују да све оно са чим је професор јавно иступао још пре 30 година и раније није било тенденциозно, како су му приговарали с највиших политичких места, ускраћујући му право да посматра српско-хрватске односе и српско питање у Хрватској на начин за који је он сматрао да је у складу са чињеницама. Тај цензорски приступ – потпуно супротстављен духу науке који подразумева слободу стварања и исказивања постигнутих резултата – произлазио је из тога што се научна сазнања Василија Крестића нису уклапала у пожељну, екстремно поједностављену, монохроматску слику прошлости у којој су улоге унапред подељене и у којој су Срби увек етикетирано као дежурни кривци. Али сада је пред нама књига која доказује да иза оптужница с дубоким идеолошким предумишљајем против професора Крестића није стајала баш никаква научна аргументација. Ова књига доказује да он није изводио своје закључке произвољно, из било каквих других разлога осим научних, већ с утемељењем у егзактну основу створену проучавањем свих доступних остатака прошлости. Другим речима, *Грађа* чврсто поткрепљује све оно што је В. Крестић до сада писао. У овој књизи он се повукао и уступио место документима, препустивши им да говоре уместо њега. Тако је настало дело које је такође једна историја, али овог пута писана руком њених протагониста, историја без посредника, без тумача.

Ако се осврнемо на изворе који су обухваћени овим издањем, видећемо да су они врло разноврсни, да има и објављених и оних који су до сада били непубликовани, да је њихов садржај представљен у целини или у деловима и да су поређани по хронолошком реду. Необјављени извори потичу из различитих установа Србије и Хрватске: Архива Српске академије наука и уметности, Архива Србије, Рукописног одељења Матице српске, Историјског архива у Задру, Националне и свеучилишне књижнице у Загребу и других и укључују кореспонденцију многих личности које су биле ангажоване на пољу српско-хрватских односа, документа настала из деловања Српског ученог друштва у правцу српско-хрватске сарадње и друго. Када су у питању објављени извори, наилазимо на одговарајуће текстове из штампе, из разних хрватских и српских дневних листова и часописа, на изводе из мемоарске литературе, саборске говоре, плакате, објављену преписку и тако даље.

Читајући *Грађу* запажа се да је све оно о чему је својевремено писао професор Крестић о српском питању у Хрватској добрим делом

било засновано и на већ објављеном изворном материјалу, похрањеном у библиотекама, што значи да су сви његови оспораваоци могли и непосредно да се увере у тачност његових ставова. А ако је тако, поставља се питање због чега је професор Крестић тако често био прозиван и излаган непријатностима кад није радио ништа друго осим што је поступао у складу с начелима струке и изводио закључке који су произишавали из неумитне логике чињеница. То само потврђује да покретачки мотив свих оних који су ниподаштавали професорова достигнућа није била наука, односно тежња ка истинитом сагледавању прошлости, већ да су оспоравања била условљена разлозима идеолошко-политичке природе.

Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској почиње и завршава се најкрупнијим догађајима у историји целокупног српског народа, револуцијом 1848. и Првим светским ратом 1914. године. Између тих граничних година одвијала се и историја Срба у Хрватској, историја с којом смо добро упознати из претходних дела академика Василија Крестића, посвећених управо тој епохи. То је време у коме Срби у Монархији почињу да стварају своје прве политичке формације, а затим и установе – данас бисмо их назвали организацијама цивилног друштва – које су се носиле с наслеђеном заосталошћу и неразвијеношћу српске заједнице. Историја Срба с тог простора одвијала се у знаку борбе за признавање њихове националне егзистенције у Троједници која је била радикално оспоравана због хрватског државног и историјског права – а што се испољавало кроз став према српској православној вери, српском имену, језику, писму, грбу и застави. То непризнавање српске политичке индивидуалности непрекидно је нарушавало комуникацију два народа и ометало напоре Срба да са Хрватима успоставе коректне односе и да у заједници са њима граде будућност српског народа.

Књигу отвара писмо Миливоја Петровића Блазнавца у коме он обавештава Стевана Книћанина да се сусрео с вођом хрватског препородног покрета Људевитом Гајем у Бечу, да му је Гај том приликом саопштио да намерава да подигне буну у Хрватској и да га је зато молио за финансијску помоћ. Почињући на тај начин, *Грађа* се завршава сасвим другачије, текстом плаката из августа 1914, када је Велики рат већ био у току, у коме хрватски лидери Стјепан Радић и Александар Хорват поздрављају објаву рата Србији која се назива „подмуклим непријатељем“ династије и монархије и, посебно, хрватства. Ту је такође изражена апсолутна спремност хрватског народа да се „већ једном темељито“ обрачуна са српством. Та два документа, један из 1848. и други из 1914. године, одличан су показатељ осцилација у хрватској

политици према Србима, од ослањања на Србе и Србију, онда када је то било у хрватском интересу, до крајње непомирљивог и непријатељског става онда када им Срби нису били потребни. Управо је револуција 1848–1849. била један од оних тренутака када су околности усмеравале Србе и Хрвате једне ка другима, јер се и над једнима и над другима надвијала заједничка опасност од Мађара. Али чак и тада, када је бан Јелачић позивао на слогу, јединство и братство без обзира на верске разлике, извори говоре да је Србима у Дубровнику претила смрт. Ђорђе Николајевић, дубровачки парох, с ужасом је забележио да им је прећено да ће их „на најмање комадиће исећи“ и да до масакра није дошло само захваљујући томе што се десет хиљада Црногораца укrcало на бродове, спремно да прискочи у помоћ дубровачким Србима. Из докумената у *Грађи* видимо да то, нажалост, није био једини такав пример из револуционарног раздобља. У истој опасности нашли су се и Срби у Загребу када је бана Јелачића требало да инсталира српски патријарх, а затим и после Мајске скупштине на којој су избрали војводу. И већ тада, за време Револуције, у српским круговима могло се чути мишљење, изграђено на основу искуства, из додира са њиховим представницима, да су Хрвати прорачунати и притворни, неискрени и лицемерни, те да није могуће разумети њихову политику према Србима ако се нема у виду да је воде инспирисани духом који долази од Римокатоличке цркве.

Везе између две стране одржаване су преко разних српских и хрватских првака, и ми се сусрећемо са свима њима на страницама књиге академика Василија Крестића. Од Хрвата ту су, поред поменутих Гаја и бана Јелачића, Јосип Јурај Штросмајер, Стјепан Радић, Франо Супило, Фрањо Рачки, Ватрослав Јагић, Вјекослав Клаић, Миховил Павлиновић, Михо Клаић, Јурај Бјанкини и други, а од Срба патријарх Рајачић, митрополит Михаило, Ђорђе Николајевић, Илија Гарашанин, Стојан Новаковић, Светозар Милетић, Јован Суботић, Михаило Полит-Десанчић, да поменемо само неке од најпознатијих. У међусобним контактима они су долазили до интересантних закључака једни о другима, о политичким ставовима и намерама супротне стране. Занимљива су, на пример, запажања Илије Гарашанина о неким од хрватских вођа, о бану Јелачићу и о Људевиту Гају. За обојицу је српски државник констатовао да много „лажу“ и није имао поверења у њих. Патријарх Рајачић такође није имао лепе речи за хрватске политичаре, тврдећи да их добро познаје и да нема никакве дилеме о томе да су они већи непријатељи Срба од Немаца и Мађара. И други знаменити Срби – а сви су били присталице слоге и сарадње и од Хрвата за свој народ нису тражили ништа више од основних националних права –

препознавали су узнемиравајуће сигнале који су стизали с хрватске стране и који су указивали на то да ће, у перспективи, консеквенце политике која почиње да преовлађује у Хрватској бити несагледиве и веома озбиљне.

Заиста су бројни примери на које наилазимо у изворима објављеним у књизи професора Крестића који убедљиво говоре да тенденција асимиловања Срба у хрватској политици никада није била напуштена. Добро је познато да је „отац домовине“ Анте Старчевић, хрватски ратиста и творац геноцидног пројекта, порицао Србе и да је ишао најдаље у безочном блаћењу Срба. Али ништа бољи нису били ни многи други хрватски интелектуалци и политичари, па чак ни Јосип Јурај Штросмајер, чија је преписка заузела један добар део *Грађа*. Бавећи се деценијама занимљивом и контроверзном личношћу ђаковачког бискупа, професор Крестић је прикупио и сада и обелоданио бројна релевантна документа која су му послужила као основа за рушење мита о Штросмајеровом југословенству. Старчевићевим и Штросмајеровим стопама ишли су и други знаменити Хрвати: Фрањо Рачки, Еуген Кватерник, Вјекослав Клаић, Миховил Павлиновић – дуг је низ имена свих оних људи који су негирали постојање Срба, као што видимо из књиге професора Крестића. У том погледу биле су јединствене све хрватске политичке странке, како владајуће, тако и опозиционе, а објективнији и поштенији хрватски политичари и интелектуалци, какви су били на пример Имбро Игњатијевић Ткалац или Ватрослав Јагић, чинили су само изузетак, а не и правило.

Грађа нам, поред осталог, пружа много материјала за поређење српских и хрватских првака. С једне стране, налазио се добронамерни, толерантни и попустљиви песник Јован Јовановић Змај, који се залагао за што срдачније односе Срба и Хрвата, а с друге хрватски књижевник и публициста Ђуро Дежелић, који је писао да су хрватске земље цела Далмација с Боком, Босна и Херцеговина, Новопазарски санџак, Црна Гора и северна Албанија. Док је родоначелник српске критичке историографије Иларион Руварац називао српског историчара Панту Срећковића највећим шовинистом међу Србима и желео да га „испребија пером“, а за Дубровник тврдио да никада није био српски град нити ће икада бити, дотле је хрватски историчар Вјекослав Клаић објашњавао да је сваки Србин Хрват, али да Хрват није Србин и да у Босни и Херцеговини живе само Хрвати. С једне стране, српски политичар Светозар Милетић упозоравао је Србе да у одбрани своје егзистенције никада не прелазе меру, да кад морају и нападати због неправде, нападају само појединце, њихова дела и владајући систем који сеје раздор, а не народ. С друге стране, хрватски политичар

Миховил Павлиновић изјављивао је да се сва његова мисао може свести на две тачке: Хрват и католик и да за остало не даје „ни пребијене паре“, да свако ко се рађа у Хрватској, било које вере и имена био, рађа се као Хрват.

Издавајући само неке од бројних примера којима обилује *Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској (1848–1914)*, можемо закључити да је веома богато српско историјско искуство хрватске политике. Не треба заборавити да у то искуство спадају, поред онога што читамо у књизи професора Крестића, и догађаји из нашег времена када поново долази до повампирења усташтва у Републици Хрватској. Све то показује да у хрватској јавној свести постоји континуитет у односу према Србима као незваним гостима, дошљацима, уљезима и реметилачком фактору који угрожава хрватске националне интересе. И када, на основу извора објављених у делу професора Крестића, упоредимо негдашње време са садашњим, остајемо узнемирени и неспокојни, пошто уочавамо битну разлику: Срби су се у 19. веку свим силама, упорно одупирали покушајима асимилације, а данас су постали и једва да то чине и овде, међу нама, у срцу српског народа где су, нема сумње, изложени пројекту промене идентитета. Зато сматрамо да је књига професора Крестића вредан научни допринос борби за очување идентитета, који се може одбранити само уз ослонац на тачну, веродостојну фактографију. А то је управо оно што нам ово значајно дело доноси: поуздане чињенице и непобитну истину.